

КУРОЧКІН ОЛЕКСАНДР

доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3365-7266>

KUROCHKIN OLEKSANDR

a Doctor of History, a professor, a senior research fellow at the *Ukrainian Ethnological Centre* Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3365-7266>

Бібліографічний опис:

Курочкін, О. (2023) [Рецензія] Straub E. *Das Drama der Stadt. Die Krise der urbanen Lebensformen*. Berlin : Nicolaische Verlagsbuchhandlung GmbH, 2015. 208 s. *Народна творчість та етнологія*, 2 (398), 112–116.

Kurochkin, O. (2023) [Review] Straub E. *Das Drama der Stadt. Die Krise der urbanen Lebensformen [Drama of the City. The Crisis of Urban Life Forms]*. Berlin : Nicolaische Verlagsbuchhandlung GmbH, 2015, 208 pp. *Folk Art and Ethnology*, 2 (398), 112–116.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

У сучасній Європі, об'єднаній політично, економічно та культурно у структури Євросоюзу й НАТО, гуманітарна наука помітно відходить від звужених «етноцентричних» або «країнознавчих» досліджень, віддаючи перевагу широким порівняльним студіям. Зусиллями істориків, етнологів, культурологів нині вибудовується нова концепція «європейської цивілізації» як живого організму, який має спільне минуле і майбутнє.

Від часу виходу у світ одіозної праці Освальда Шпенглера «*Der Untergang des Abendlandes*» («Присмерк Європи», 1918) у наукових колах досі точаться дискусії про занепад Європи й західної цивілізації загалом. У радянській пропаганді також охоче мусувався тезис про «помираючу», «загниваючу» Європу.

Проте ці фаталістичні прогнози та просторікування виявилися безпідставними. Пройшовши у ХХ ст. крізь дві світові війни і численні політичні та економічні пертурбації, народи Західної й Центральної Європи зуміли побудувати ліберальне демократичне суспільство з розвинутою економікою та високими життєвими стандартами. Про успішність і привабливість Євросоюзу як комфортної зони для життя людини найкраще свідчить нескінченний потік мігрантів, які прагнуть потрапити сюди з різних країн та континентів.

За претензійною назвою рецензованої книги «Драма міста» стоїть змістовний і багатовекторний аналіз процесів розвитку урбаністичного середовища та міських форм життя європейців від часів античності до наших днів. Німецького історика й журналіста цікавлять насамперед провідні урбаністичні центри Південної та Західної Європи, а саме:

Лондон, Афіни, Рим, Константинополь, Мілан, Париж, Мадрид, Відень, Берлін тощо, еволюційний шлях розвитку яких показовий і повчальний. Орієнтована на широку читацьку аудиторію праця не обтяжена традиційним доказовим академічним апаратом і витримана у плюралістичній «постмодерністській» манері, що, утім, не знижує вагомості її спостережень і висновків.

На перших сторінках свого дослідження Е. Штрауб зазначає, що європейці завжди підсвідомо боялися й очікували руйнування свого світу. Це було пов'язане не лише з релігійною концепцією «страшного суду», але й із тим, що їхня писана історія розпочалася з падіння легендарної Трої. Про цю подію яскраво оповідає славнозвісна «Іліада» Гомера, від якої розпочинається родовід усєї європейської літератури.

Місто як політична й культурна формація не є суто європейським винаходом. Зважаючи на це, Е. Штрауб відкидає концепції ліберальних авторів ХІХ ст. про вирішальні відмінності міст Заходу і Сходу. Майже все, що вважалося типово європейськими ознаками міста, насправді народжувалося раніше на теренах Азії та Північної Африки. Там розміщувалися міста-резиденції персидських і вавилонських царів, єгипетських фараонів, там постало святе місто іудеїв – Іерусалим, яке пізніше перетворилося на сакральний центр поклоніння всіх християн.

Вимагає перегляду також застаріла теорія випускників гімназій ХІХ ст., згідно з якою Афіни і класичний грецький поліс були взірцями та прототипами пізніших європейських міст. Родоначальником західного урбанізму, на думку історика, став еллінізм – своєрідний симбіоз Орієнту і Оксиденту, завдяки якому поступово руйнувалися національні та релігійні бар'єри між різними народами, налагоджувалися тісні економічні й культурні зв'язки. Тому більше підстав слугувати прообразом вільного європейського міста мають заснована Александром Македонським Александрія і межовий між Європою й Азією Константинополь, які завжди були гігантськими ярмарками можливостей та простором активного взаємообміну культур.

Яскраві прикмети урбаністичного еллінізму можна побачити в імператорському Римі перших століть нової ери, де змішано жили представники різних народів; незалежно від правового статусу спілкувалися вільні й раби; релігійні громади приймали кожного, хто сповідував їхню віру. Рим філософи, історики та поети вже давно прославляють як «вічне місто». Еллінізовані римляни завжди зберігали вражаючу цікавість до багатоманітності форм життя й мислення.

Імператорський Рим був містом контрастів. Він хизувався величними спорудами форуму Траяна, гігантськими акведуками-водогонами, Колізеєм, термами-банями, комфортабельними віллами та парками. Водночас римська біднота селилася в багатоповерхових будинках без жодного комфорту, де панувала антисанітарія і злочинність.

У темні віки середньовіччя Рим пережив численні потрясіння й катастрофи, залишаючись винятково великим містом. Його культурні надбання після завоювання варварами частково перейшли до Константинополя. Поруч з імператором-християнином і його двором у столиці Візантійської імперії формується ще одна суспільна влада – церква. Християнізацію Римської імперії дослідник обґрунтовано трактує як міський феномен, оскільки храми й релігійні общини створювалися насамперед у містах.

На порозі ІІ ст. в Західній Європі відбувається якісний прорив у нову історію урбанізму. Регулярні напади норманів, сарацинів та угорців, безперервні міжусобні війни великих і дрібних феодалів викликали активне переселення сільського (периферійного) населення під захист кріпосних мурів. Повсюди, заради досягнення безпеки, будувалися замки, бурги, фортеці, які пізніше перетворювалися в міста.

Європейське місто було пов'язане з процесом становлення політичної та правової свободи, про що свідчать відомі середньовічні девізи: «місто належить всім» і «повітря міста робить людей вільними». Щоправда, свобода тоді розумілася інакше, ніж тепер, вона була обмежена конкретними порядками, уставами й регламентами.

Середньовічне європейське місто було публічним простором, повним значення і сенсу. Сам одяг символізував, до якої станової верстви належав кожен городянин. Це саме маніфестували геральдичні герби, засоби пересування, надгробки та інші побутові деталі. Мирське й духовне, святе і профанне не були строго розподілені, різні сфери доповнювали одна одну.

Разом зі становленням європейського міста відбувався процес формування міського населення – бюргерів. Еволюцію бюргерства як представників третього стану середньовічного суспільства після дворянства і духівництва Е. Штрауб простежує на прикладі вільних німецьких міст, таких як Гамбург, Бремен, Франкфурт, Аугсбург та ін. Спершу бюргер – вільний житель міста, який мав власний дім і якусь професію. У самоврядних містах, які жили за Магдебурзьким правом, бюргери об'єднувалися в територіальні громади, регулюючи всі аспекти її життєдіяльності. Почесним обов'язком середньовічного бюргера була охорона від різних злодіїв та ворогів. Вночі озброєна варта містян охороняла спокій і порядок. Звідси німецький термін *Spießbürger* – «бюргер зі списом». Бюргерські міста відрізнялися від королівських і князівських резиденцій своїми особливими функціями як портові, гарнізонні міста або ремісничі чи університетські центри. Зокрема, Лейпциг став найвідомішим університетським містом, а також центром книговидавництва і книжкових ярмарків.

Характерна прикмета середньовічного міста – публічне життя на вулиці або площі, оскільки простір належав усім. Цьому, як вважає автор, сприяла також погода, бо до початку XVI ст. в Європі було тепліше, ніж потім. Крім того, слід враховувати, що в літургійному календарі було більше святкових, ніж робочих, днів, коли праця вважалася антисоціальною поведінкою. Е. Штрауб виразно характеризує широку палітру нічного й денного життя середньовічного міста з його побутовими незручностями, тіснявою та антисанітарією на вулицях. Незручним було і приватне життя більшості городян, які не мали можливості усамітнитися, відчувати інтимність та душевний спокій.

В умовах феодалного суспільства швидко зростає прірва між багатими та бідними. У замках і палацах аристократів інтер'єри стають більш вишуканими, їх прикрашають відомі митці й ремісники. В елітному середовищі насамперед змінюються взаємини між чоловіком і жінкою, які починають спілкуватися тепер як лицар і дама, стилізуючи кохання під куртуазну гру, яка більше нагадувала еротичне мистецтво.

Розкіш у західноєвропейські міста приходила насамперед з Італії та Іспанії, які у XV–XVI ст. переживали період піднесення. За висновками автора, саме королівський Мадрид першим з великих міст почав планове облаштування міського середовища, прокладаючи від центру широкі вулиці, що розвантажили транспортні потоки. Матеріальною базою для цих реконструкцій слугували величезні багатства, які надходили до іспанського двору після відкриття й пограбування американських володінь.

Іспанські королі чи не першими почали створювати розкішні паркові комплекси зі ставками, статуями, альтанками та водоспадами, де природа й мистецтво зливались у вражаючий простір ілюзії. У XVII ст. Мадрид став театральною столицею Європи. Ніде до того і пізніше, як вважає історик, через театр великого міста не здійснювалося таке потужне моральне виховання. Через вуличний театр, де широкій публіці презентували твори таких славнозвісних драматургів, як Лопе де Вега, де ля Барка, Тірсо де Маліно та багатьох інших,

у глядачів формувалися культура мовлення, звороти й жести, різні способи аргументації і поведінки. Наслідком цього було те, що форми ввічливості й високої культури спілкування ставали загальною спадщиною іспанського менталітету.

Нова доба в історії міст Європи почалася тоді, коли відпала потреба у фортечних мурах і баштах. На їх місцях прокладалися широкі бульвари й алеї, створювалися парки і сквери. Таку еволюцію у ХІХ ст. пережили Париж, Лондон, Відень, Мюнхен, Берлін та інші великі й малі міста. Вони прагнули до зручності і визначали смаки нового часу. З прискоренням процесів індустріалізації дедалі помітнішою стає тенденція до відмови в будівництві від фальшивої готики, бароко чи ренесансу. Практичність та уніфікація перемагають, коли зводяться фабрики й заводи.

В індустріальних містах помітно змінюється стиль і ритм життя. Час як важливий критерій підприємництва неминуче призводить до інтенсифікації праці й продовження тривалості робочого дня спочатку в Англії, а потім і на континенті. Ще ніколи в історії людства, констатує дослідник, так багато не працювали, як у ХІХ ст., коли навіть експлуататори через перевантаженість потрапляли в цейтнот.

До радикальних змін урбаністичних форм життя, викликаних індустріалізацією та її наслідками, належало скасування «нічного спокою» з того часу, коли газ, а потім і електрика змогли «перетворити» ніч на день. Ніч у великому місті звичайно залишалася улюбленим часом для аристократичних тусовок і зібрань представників художньої богеми. Крім того, уночі розважалися студенти, солдати, шукачі пригод і волоцюги різних мастей. Під покривом ночі процвітали такі негативні соціальні явища, як кримінальна злочинність, алкоголізм і «торгівля тілом», тісно пов'язані між собою. Незважаючи на це про нічні містерії захоплено розповідали численні романи, які збуджували цікавість провінційної публіки.

Велика французька революція 1789 року, яка потрясла всі держави Європи, одним зі своїх наслідків мала те, що вулиці й площі міст стали політичною сценою для демонстрацій, протестних виступів і маніфестацій. Ідеї свободи, рівності й солідарності, поширюючись у масовій свідомості, суттєво змінюють структуру міського населення. Представники різних феодальних верств і станів поступово втрачають свою колишню легітимацію, будуючи нове громадянське суспільство.

Тепер слово «бюргер» використовують на позначення громадянина, який має певну державну належність, наприклад *Bürger der Österreich* («громадянин Австрії»). Водночас у сучасному культурному й політичному дискурсі термін «бюргер» має знижувальну, негативну конотацію, уособлюючи обмеженого, самовдоволеного міщанина, обивателя, людину з дрібновласницькими інтересами. Варто зазначити, що в українській культурній традиції аналогом німецького «бюргера» є постать «міщанина», з якою пов'язують такі негативні характеристики, як міщанська мораль і міщанський світогляд.

Велике європейське місто й нині залишається «бродильним казаном», у якому взаємодіють і змішуються народи та культури, створюються виробничі центри, формуються нові наукові школи і художні течії, знаходяться компроміси у спілкуванні одних людей з іншими.

Кожне місто прагне відзначитися завдяки ексклюзивним пам'яткам культури й мистецтва, які роблять його привабливим для місцевих жителів та гостей. Враховуючи бурхливий розвиток індустрії туризму й рекреації, Е. Штруб вказує на необхідність реконструкції старих історичних кварталів центру міста, перетворюючи їх життєвий простір у функціональний і аутентичний, здатний приносити реальні прибутки. Жити у великому місті сьогодні означає бути мобільним і динамічним. Де є кращі можливості для праці, навчання, побутового комфорту, туди й рухаються потоки мігрантів. Нині характерними «атрибутами» містян стали рюкзаки та валізи на коліщатах.

Технологічний прогрес (наявність багатьох відеокамер на вулицях), продумана система освітлення й руху транспорту суттєво зменшують правопорушення і злочинність. За порядком спостерігають також поліцейські та приватні охоронці. Проте ці заходи далеко не завжди рятують людей від різних неприємностей. Місто майбутнього має бути зручним, справедливим і безпечним, насамперед для жінок і дітей. За словами дослідника, воно зобов'язане функціонувати як велике просторове бюро, де всі враховують інтереси всіх та намагаються бути толерантними один до одного.

У сучасному демократичному й інформаційному світі багаті і бідні можуть грати в однакові ігри, дивитися ті самі спортивні передачі та музичні шоу. На цій підставі Е. Штрауб доходить висновку про нівеляцію, вирівнювання інтересів і можливостей представників різних соціальних груп. Це явна данина модній на Заході теорії конвергенції, яка проповідує ідеї класового миру.

Підсумовуючи своє дослідження, історик наголошує: «Основним правом свободи є право на вільне місто в ім'я повноти життя, якому ніщо людське не чуже». Драму сучасного європейського міста-мегаполіса він вбачає в тому, що його публічний простір належить всім і всі мають вчитися пристосовуватися один до одного. Утім, у глобалізованому світі не можна забувати і про глобальні загрози та виклики.

Рецензована книга побачила світ до початку великомасштабної війни, яку розв'язав терористичний путінський режим Російської Федерації. Драма давньогрецької Трої, на жаль, повторюється у ХХІ ст. на території суверенної України, де в ході бойових дій зруйновані дощенту або значною мірою Маріуполь, Бахмут, Мар'янка, Херсон, Харків, Чернігів та багато інших міст і сіл. Війна в Україні та її наслідки мають екзистенційне значення для майбутнього Європи й усього світу. Успішно протистояти агресії фашистської імперії зла спроможні лише об'єднані сили всіх людей доброї волі.

Надійшла / Received 22.05.2023

Рекомендована до друку / Recommended for publishing 13.06.2023